

«ՇԻԼԻՈՆԻ ԿԱԼԱՆԱՎՈՐԸ» ՊՈԵՄԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻԲՐԵՎ XIX
ԴԱՐԱՎԵՐՋԻ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i65.103

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հ. Թումանյանի կողմից Բայրոնի «Շիլիոնի կալանավորը» ստեղծագործության թարգմանությունը մինչ օրս հանդիսանում է սույն երկի հայերեն միակ թարգմանությունը: Հոդվածի նպատակն է բացահայտել պոեմի՝ իբրև թարգմանական երկի ընտրության դրդապատճառներն ու փաստական իրողությունները, որոնք տեղի են ունեցել ավելի քան 100 տարի առաջ և այսօր էլ շարունակում են հետապնդել հայ ժողովրդին՝ դարձյալ կանգնեցնելով նրան գոյաբանական աղետալի խնդրի առջև:

Հոդվածի նպատակին հասնելու համար առաջադրել ենք մի շարք խնդիրներ, այն է՝ ա. ուսումնասիրել թարգմանական արվեստին վերաբերող տեսական գրականություն, նաև Զ. Բայրոնի «Շիլիոնի կալանավորի» և Հ. Թումանյանի նույն ստեղծագործության թարգմանությանն ուղեկից գրաքննադատության արձագանքները, բ. բացահայտել թարգմանական երկի ընտրության հասարակական-քաղաքական դրդապատճառները, որոնց վրա խարսխվել են Թումանյանի գրական-ստեղծաբանական ընթացքի արժեքների ըմբռնման հայեցակետերը, գ. պատմահայաց քննությամբ համեմատել XIX և XXI դարերի մարդկային հասարակության նկարագիրը և ձևակերպել այն կարևոր հաղորդագրությունը, որ մեզ են թողնում երկու հանճարները՝ Բայրոնը և Թումանյանը:

Հոդվածը եզրակացնում է, որ այսօր էլ՝ 21-րդ դարի աշխարհաքաղաքական հակասությունների, բախումների ու բռնությունների անվերջանալի ֆոնին, թե՛ բնագիր պոեմը, թե՛ նրա հայերեն թարգմանությունը հաստատուն վկայությունն են

երկու մեծերի՝ Ջ. Բայրոնի և Հ. Թումանյանի՝ ինչպես մարդու ազգային արժանապատվության և ազատության բնական իրավունքի բարձր գիտակցության առկայության, այնպես և համամարդկային հումանիզմի, համաքրիստոնեական սիրո հաստատման: Մարդկությունը հետագա աղետից ու կործանումից փրկվելու համար պետք է վերադառնա իր նախաստեղծ անարատ կերպին:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Ջ. Բայրոն, Հ. Թումանյան, թարգմանություն, «Շիլիոնի կալանավորը», աղետալի իրողությունների արձագանք, ազատության իրավունք, հումանիզմ*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Անգլիացի հանճարեղ բանաստեղծ Ջորջ Բայրոնի գրական ժառանգությունը վաղուց դարձել է համաշխարհային գրականության ուսումնասիրության առարկան ու հոգևոր սեփականությունը: Բազմաթիվ հայտնի գրողներ, այդ թվում նաև հայ մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը իրենց վրա կրել են Բայրոնի ժամանակաշրջանի ազդեցությունը: Թումանյանի կողմից Բայրոնի «Շիլիոնի կալանավորը» պոեմի թարգմանությունը ցայսօր սույն երկի հայերեն միակ թարգմանությունն է: Հոգվածում ընդգծվում է այն իրողությունը, որ Բայրոնի երկը և նրա հայերեն թարգմանությունը ոչ միայն դիտարկվում են որպես միջմշակութային հաղորդակցության կարևորագույն գործիք, որի նպատակն է ոչ միայն ապահովել ազգամշակութային տարբեր տիրույթների մարդկանց փոխըմբռնումը, այլև առաջադրել խնդիր, թե մարդ արարածը իր աստվածապարզ կյանքը մինչև երբ պետք է անցկացնի՝ իր նմանին ճնշելով ու սպանելով: Հոգվածում վերահաստատվում է այն գաղափարը, որ մարդկային ազատության բնական ձգտումն ու բռնության դեմ պայքարի ոգին, ճեղքելով տարերային ու հոգեբանական բազմաթիվ աղետներ, մշտապես պարտադրում են իրենց արժանապատիվ գոյության իրավունքը: Եվ կարևոր չէ՝ ոգու կրողը մե՞ծ, թե՞ փոքր ազգի ներկայացուցիչ է:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածի խնդիրների լուծման նպատակով պատմահայաց քննություն կատարելիս օգտվել ենք գրականագիտական մի քանի մեթոդներից: Ժամանակի ընթացիկ վիճակի առթած հարցադրումների, Թումանյանի թարգմանական արվեստի, «Շիլիոնի կալանավորը» երկի ընտրության դրդապատճառների քննությունը իրականացրել ենք կենսագրական, պատմահամեմատական, գուգադրական մեթոդներով: Պատմահամեմատական մեթոդով ուսումնասիրել ենք պատմաշրջանի քաղաքական շարժման ընթացքը և այն ընդհանրությունները, որոնք այսօր էլ դեռևս մնում են նշանակիր իրողություններ: Բնագիր և թարգմանված երկի խորքային շերտերի մեջ ներթափանցելու համար կիրառել ենք նաև գեղարվեստական ստեղծագործության քննության մեկնաբանական մեթոդը:

ՔՆՆԱԼՈՒԿՈՒՄ

Ինչպես վկայում են մշակույթի հուշարձանները, թարգմանության արմատները ձգվում են մինչև մարդկության քաղաքակրթության ձևավորման վաղ ժամանակները: Թարգմանությունը մարդկային հասարակության այն անհրաժեշտ գործիքներից է, որոնք ապահովել են առնչություններն ու շփումները բոլոր ժամանակներում և երկրագնդի բոլոր մասերում տարբեր լեզուներով խոսող ժողովուրդների միջև:

Հայ մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը մշտապես բարձր է գնահատել թարգմանական գրականության դերը ազգերի մերձեցման, միմյանց ճանաչելու, հոգևոր ու բարոյական արժեքները հասկանալու և մշակութային շփումների տեսանկյունից. «Ազգերին լավ ճանաչելու և նրանց մեջ փոխադարձ սեր ու հարգանք արձարծելու ավելի ազնիվ հող ու ավելի մեծ կապ չի կարող լինել, քան գրականությունն է, որի մեջ հանդես են գալիս նրանց լավագույն զգացմունքները, նրանց ազգային հանճարն ու ոգին» (Թումանյան Հ., 1995):

19-րդ դարի Եվրոպայի բանաստեղծներից ոչ մեկն իր ժամանակակիցների վրա չի ունեցել այնպիսի մեծ ազդեցություն, ինչպես Ջ. Բայրոնը: «Лорд Байрон был идеалом», - գրում է կենսագրական մեթոդի հիմնադիր, ֆրանսիացի նշանավոր գրող,

քննադատ Սենտ Բյովը (**Сент-Бев III-О, 1970**): Նա համոզված պնդում է, որ ժամանակակից շատ հեղինակներ են ոգեշնչվել բանաստեղծի երկերով՝ Ալֆրեդ դը Մյուսե, Հայնրիխ Հայնե, Ալեքսանդր Պուշկին, Միխայիլ Լերմոնտով, Ադամ Միցկևիչ, Շանդոր Պետեֆի և ուրիշներ: Թեև հայ-անգլիական գրական առնչությունները ծավալվել են դեռևս 18-րդ դարի երկրորդ կեսից (հնդկահայ գաղթօջախում), սակայն Բայրոնի շնորհիվ դրանք 19-րդ դարասկզբից ստացել են նոր որակ: Բայրոնիզմը հայ գրականության մեջ ներթափանցել, տարածվել և զարգացել է անընդմեջ՝ տարիների, տասնամյակների ընթացքում՝ ընդգրկելով հայ բանաստեղծների նորանոր անուններ՝ Ղևոնդ Ալիշան, Միքայել Նալբանդյան, Ռուբեն Որբերյան, Հովհաննես Թումանյան, Ավետիք Իսահակյան, Վահան Տերյան, Սիամանթո, Դանիել Վարուժան, Ռուբեն Սևակ, Եղիշե Չարենց և ուրիշներ: Թվարկված անունների շարքում առանձնանում է հայ մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը, որի «Շիլիոնի կալանավորը» պոեմի թարգմանությունն էլ դարձել է այս ուսումնասիրության նյութը:

Տեսաբանների և թարգմանիչների այն դրույթը, թե թարգմանչի անհատականությունը դրսևորվում է նախևառաջ հեղինակների, թարգմանական տեքստի ընտրության մեջ, համոզիչ է թվում այս պարագային: «Շիլիոնի կալանավորի» թարգմանությունը կարևոր օղակն է բուռն հետաքրքրության, որ 90-ական թթ. հանդես է բերել Թումանյանը անգլիացի մեծ բանաստեղծի ստեղծագործության նկատմամբ¹: Թումանյանագիտության մեջ այդ երևույթը կոչվել է «բայրոնիզմի շրջան» (**Թումանյան Հ., 2020**): 2004 թվին Լոնդոնում և Նյու Յորքում տպված «Բայրոնի ընկալումը եվրոպացիների կողմից» աշխատության հեղինակ Ռիչարդ Քարդվելը անդրադառնում է Թումանյանի՝ Բայրոնի ստեղծագործությունների թարգմանությանը՝ այն համարելով ոչ պատահական իրողություն: «Կարելի է ասել, որ այս շրջանը՝ 1894-98 թթ., համարվում են Թումանյանի ստեղծագործության բայրոնյան շրջան, որը պայմանավորված է ոչ

¹ 1893-1896 թթ. Թումանյանը թարգմանում է նաև Բայրոնի «Չայլդ Հարոլդի ուխտագնացությունը» պոեմի առաջին գլխի մասեր կազմող «Չայլդ Հարոլդի երգը» (13-րդ տնից հետո) և «Ինեսին» (84-րդ տնից հետո) հատվածները:

միայն Թումանյանի անձնական խանդավառությամբ, այլ նաև «Բայրոնյան ֆենոմենի» համընդհանուր ազդեցությամբ» (**Gardwell, R., 2004**):

19-րդ դարի վերջերին անգլիացի բանաստեղծի՝ ժողովուրդների ազատության համար պայքարի անմիջական մասնակցի ռազմատենչ ոգին գրավել է երիտասարդ Թումանյանին, մի շարք հատկանիշներով համապատասխանել նրա հասարակական և անձնական տրամադրություններին²: Առհասարակ թարգմանվող երկի ընտրությունը ոչ միայն որոշակիորեն բացահայտում է հեղինակի և թարգմանչի ստեղծագործական ներքին կապի, հարազատության առկայությունը, այլև ուշադրության արժանացնում թարգմանչի ստեղծագործական կյանքի այն ժամանակահատվածը, որ նպաստել է թարգմանական այդ տողերի ծնվելուն: Այստեղ պետք է կարևորել դարաշրջանը, թարգմանչի կյանքի որոշ իրադարձություններ, անձնական ապրումներ, բնագրի հեղինակի տրամադրությունների, հոգեբանության, աշխարհայացքի նկատմամբ հետաքրքրության առկայությունը:

Դեռևս 19-րդ դարի սկզբին անգլիացի մեծ բանաստեղծը, երբ Միխիթարյանների մոտ ոգեշնչված ու հափշտակված ուսումնասիրում էր «հարստահարված և բարձրատոհմ ազգի»՝ հայերի հինավուրց ու հարուստ մշակույթը, ցավով ընդգծում է հայ ժողովրդի «դառը ճակատագիրը» և արձանագրում, որ թերևս դժվար լինի գտնել մի ազգի տարեգրություն, որն ավելի գերծ լինի արատավորող ոճիրներից, քան հայերինը, որոնց առաքինությունները խաղաղասիրության արգասիք են, իսկ արատները՝ բռնադատման հետևանք» (**Բեքարյան Ա., 2013**):

Անգլիացի բանաստեղծի՝ ժողովուրդների ազատության համար պայքարի ոգին խորապես թանկ է եղել ամենայն հայոց բանաստեղծի համար: 19-րդ դարավերջին հայ ժողովուրդը մեկ անգամ ևս ենթարկվեց հալածանքների: Արևմտահայերի ազատագրական շարժումը ճնշելու և Հայկական հարցին վերջ տալու նպատակով սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի կառավարությունը 1894-1896

² Թումանյանը 1902-ի հոկտեմբերի 27-ին Լեոյին ուղղված նամակում գրում է. «...Ես անգիտակցաբար ենթարկված եմ եղել ազդեցությունների, որոնց մասին, մինչև օրս հաշիվ չեմ տվել ինձ... ծանոթացել ու սիրել եմ Բայրոն, Գյոթե, Շեքսպիր: Մրանք, կարծում եմ, անպայման ազդել են իմ գրվածքների վրա, բայց այնպիսի գրվածքների, որ տակավին չեն տպված, [մինչև անգամ չեն վերջացած], և որոնց մասին հաշիվ չեմ կարող տալ: Սակայն զգում եմ նրանց անմերժելի ազդեցությունը» (**Հ. Թումանյան, 1997**):

կազմակերպել և իրականացրել է հայերի զանգվածային կոտորածներ: Պատմական փաստերը հիշեցնում են, որ 1894-ին Սասունի ապստամբության բարբարոսական ճնշումը առաջացրել էր համաշխարհային առաջադեմ հասարակայնության բողոքը: Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը մշակել ու 1895-ի մայիսի 11-ին սուլթանին են հանձնել հայկական բարենորոգումների ծրագիր («Մայիսյան բարենորոգումներ» 1895), որն առավել հետապնդում էր Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելու, քան արևմտահայերի դրությունը բարելավելու նպատակ: Օգտվելով մեծ տերությունների հակասություններից՝ Աբդուլ Համիդ II շարունակել է իր հայաջինջ քաղաքականությունը: 1895-ի սեպտեմբերի 18-ին հայ հնչակյան կուսակցության՝ Կոստանդնուպոլսում կազմակերպած խաղաղ ցույցի ժամանակ թուրքական ոստիկանության, զորքի և մահակներով զինված խուժանի ձեռքով այդ օրը կոտորվել է 2000 հայ: Կ.Պոլսի ջարդերն ազդանշան էին հայերի զանգվածային սպանդի:

Այսպիսով, Արևմտյան Հայաստանում սկսվել էին հայկական կոտորածները, իսկ Կովկասում ծայր էին առել հալածանքները հայ մշակութային գործիչների և ազգային-ազատագրական շարժման մասնակիցների նկատմամբ: Եվ միանգամայն բնական էր, որ «հայոց վշտի» երգչին հոգեհարազատ էր «համաշխարհային վշտի» երգչի թախիծը: Եվ Բայրոնի խռովահույզ և հպարտ կերպարի, ազատության մարտիկի, իտալական կարբոնարների և հույն ապստամբների ջոկատների անմիջական մասնակցի, ազատատենչ բանաստեղծի պոեզիայի մեջ Թումանյանը որոնում է հարազատ ժողովրդին³ սփոփելու, գուցե ուղղորդելու, պայքարի ոգին արթուն պահելու ուղին: Այս դեպքում տեղին է արձանագրել, որ որքան կարևոր է «գրողի հոգեկան խառնվածքի և անհատականության խնդիրը, որը դրսևորվում է նրա ստեղծած գրականության մեջ» (Геннекен Э., 1892), նույնքան կարևոր է այդ գրականության ներըմբռնողությունը թարգմանչի կողմից: Ռուս տեսաբան Գ. Կ. Կոսիկովը համոզված է, որ «ինչպես էլ դատես, կոնկրետ հեղինակից, նրա ներքին աշխարհից, գիտակցությունից ու կամքից անկախ ստեղծագործություն չի կարող

³ Ան. Աբովյանի վկայությամբ դեռևս 1886-1887 թվականներին բանաստեղծը հաճախում էր գաղտնի ժողովների: Կնոջ՝ Օլգա Մաճկալյանի հավաստմամբ Թումանյանը կապված էր հայ ազատագրական շարժման առաջին գործիչներից մեկի՝ Ալեքսանդր Գոլոշյանի հետ. 1888 թվականին նա ատրճանակ էր գնել վերջինիս հետ Արևմտյան Հայաստան մեկնելու համար, բայց հիվանդանալով էտ է մնացել: 1889 թվականի մայիսին ստացվում է Գոլոշյանի սպանության լուրը:

առաջանալ, և որ ստեղծագործության առաջացման ուղղակի և հիմնական ազդակը ոչ թե վերժամանակային ու անգիտակցական ուժերի ելք գտնելն է, այլ ժամանակի հարցերի և շրջապատող իրականության իմաստավորման հեղինակի գիտակցված մտադրությունը» (Косиков Г., 1987): Ասվածը կարելի է հաստատել Թումանյանի՝ թարգմանական երկի ընտրությամբ:

«Շիլիոնի կալանավորը» պոեմի թարգմանության գնահատումը

«Շիլիոնի կալանավորը» Բայրոնը գրել է 1816 թ. ժնևի (Լեմանի) լճի ափին գտնվող Շիլիոնի բանտ-ամրոցն այցելելուց հետո, որտեղ լսել է XVI դարի 30-ական թվականներին Սավոյայի դուքս Կարլ III-ի հրամանով ամրոց նետված Ֆրանսուա Բոնիվարի կրած տանջանքների և Բեռնի ապստամբների կողմից ազատվելու պատմությունը: Պոեմում Շվեյցարիայի անկախության մարտիկ և հանրապետական հերոս Բոնիվարի տառապալից «հոգու պատմությունն» է, որով և հերոսի կերպարը դառնում է ազատասիրության ոգու յուրօրինակ խորհրդանիշ:

«Շիլիոնի կալանավորը» ստեղծագործությանը Հ. Թումանյանը սկզբնապես ծանոթացել է Վ. Ա. Ժուկովսկու ռուսերեն հանրահայտ թարգմանության միջոցով, որի մասին ռուս քննադատ Բելինսկին գրել է. «Այստեղ - տարօրինակ բան - մեղմ թախծի և վիատ տանջանքի մեր ռուս երգիչը ամուր և հզոր խոսք է գտել իր հոգում՝ արտահայտելու համար հուսահատության սարսափելի, ստորգետնյա տանջանքները, որ գծագրել է Անգլիայի հսկա բանաստեղծի կայծակնային վրձինը» (Белинский В., 1955): Ի հակադրություն գիտնականների այն հաստատուն պնդմանը, թե թարգմանիչը պարտավոր է հրաշալի տիրապետել թարգմանվող երկի լեզվին ու նրա առանձնահատկություններին, Հո. Թումանյանը պոեմի թարգմանությունը⁴ կատարել է ոչ բնագրի, այլ միջնորդ լեզվից՝ ռուսերենից՝ դրանով իսկ ճշգրիտ օրինաչափությունների համակարգը և հաստատելով բացառությունների հնարավորությունը:

Ն. Լյուբիմովը «Թարգմանության արվեստը» գրքում զարգացնում է այն միտքը, թե թարգմանչի համար իդեալը հեղինակի հետ այն միաձուլումն է, որը «պահանջում

⁴ Ջորջ Բայրոնի «Շիլիոնի կալանավորը՝ պոեմի թումանյանական թարգմանությունը առանձին գրքույկով առաջին անգամ տպագրվել է 1896 թ. Թիֆլիսում (23 էջ):

է որոնումներ, նկրտումներ, հնարամտություն, պահանջում է բնագրի վերապրում, պահանջում է տեսողության, լսողության, հոտառության սրություն: Բացահայտելով հեղինակի ստեղծագործական անհատականությունը՝ թարգմանիչը բացահայտում է և իր անհատականությունը, բայց այնպես, որ այն չքողարկի հեղինակին» (Любимов Н., 1982):

Հետաքրքրական է, որ «Շիլիոնի կալանավորը» պոեմի թարգմանությանը Թումանյանը կրկին անդրադարձել է 1903 թ. իր «Բանաստեղծությունների» երրորդ ժողովածուն կազմելիս: Բանաստեղծը դիմում է անգլերենի լավ գիտակ, ինժեներ-քիմիկոս Մխիթար Տեր-Անդրեասյանին՝ խնդրելով իր թարգմանությունը համեմատել բնագրի հետ և անհրաժեշտության դեպքում մատնանշել թերությունները: 1903թ. մայիսի 9-ի մեծածավալ նամակում Մխիթար Տեր-Անդրեասյանը ներկայացնում է իր դիտարկումները: Նամակի առաջին տողերում նա արտահայտում է իր անթաքույց զարմացախառն հիացմունքը. ««Շիլիոնը» համեմատեցի բնագրի հետ: Ուղղակի զարմանալի է, թե ինչպե՞ս է հաջողվել քեզ անգլերեն չիմանալով մի այդպիսի հոյակապ թարգմանություն տալ մեզ: Համարյա բառացի... սակայն առանց խորթությունների, կանոնավոր հայերեն լեզվով, այնքան տողը բառացի, մոտիկ բնագրին, որ նույնիսկ կարճ ու երկարությունը, նույնիսկ հանգերը շատ տեղ նույն բառերիցն են» (Թումանյան Հ., 1998): Իրապես, թեև թարգմանությունը արված է միջնորդ լեզվից՝ ռուսերենից, այնուամենայնիվ Թումանյանը կատարել է ուղղահայաց և հորիզոնական համատեքստային խորքային վերլուծություն, լեզվական և արտալեզվական գործոնների ուսումնասիրություն՝ բացահայտելով Բայրոնի գեղագիտությունը, նպատակը, լեզուն և ոճը:

Թումանյանի «Շիլիոնի կալանավորի» հայերեն թարգմանությունը ժամանակի շատ քննադատների և հետագա ուսումնասիրողների կողմից ընդունվել է որպես հայ թարգմանական գրականության ընտիր էջ: Իհարկե, գեղարվեստական ստեղծագործության թարգմանության ընկալման և գնահատման հարցին անդրադառնալիս ընդունված է ասել, որ միանշանակ ընկալում, այսինքն՝ հեղինակի միտմանը բացարձակ համարժեք ընկալում, հնարավոր չէ: Չկա տեքստի

օբյեկտիվ ընթերցում, քանի որ ընթերցումն ու մեկնաբանությունը միանշանակորեն պայմանավորված են «ընթերցողի փորձառությամբ», կա «օբյեկտիվ տեքստ» և «սուբյեկտիվ ընկալում» (**Gadamer H., 1962**): Այնուամենայնիվ, ժամանակի հայտնի հայ գրաքննադատներից Արսեն Տերտերյանը, իր «Հայրենի եզերքի քնարերգուն» գրքում, քննելով Թումանյանի ստեղծագործական ուղիներն ու բանաստեղծական աշխարհի նրբերանգները, անդրադառնում է պոեմի թարգմանությանը՝ հոգեբանական նույնատիպ զգացողություններ տեսնելով Թումանյանի և Բայրոնի «Շիլլոնի կալանավորի» հերոսի միջև: «Շատ քիչ հայ բանաստեղծների է հաջողվում թարգմանել օտար գրականությունից այնպիսի երգեր, որոնք հարազատ լինեին նրանց ստեղծագործությանը, այսինքն՝ թարգմանական տողերը նրանց գրչի տակից դուրս ելնեին իբրև ինքնուրույն, ինքնաբուխ և սեփական ստեղծագործություն: Հովհաննես Թումանյանը պատկանում է այդ բախտավորների թվին: Այն բոլոր թարգմանությունները, որ նա արել է, մի զարմանալի զուգադիպությամբ թարգման են հանդիսանում նրա զգացումներին ու հույզերին (**Տերտերյան Ա., 1980**):

Թումանյանը նուրբ դիտողականությամբ կատարել է հարազատ, տեղ-տեղ նույնիսկ բառացի թարգմանություն՝ հայ ընթերցողին վարպետորեն փոխանցելով անգլիացի հեղինակի ստեղծագործությունը: Հարազատ թարգմանության համատեքստային հյուսվածքը բաց է և ընկալելի հայ ընթերցողին, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ բառացի թարգմանության մեջ հայերեն բառերը այնքան բազմիմաստ են և բազմաձայն, որ տեղայնացման կիրառությունը մի առանձին փայլ է հաղորդում հայերեն թարգմանությանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով կարող ենք եզրակացնել.

ա) Թումանյանը թարգմանվող նյութի ընտրությունը կատարել է ոչ պատահականորեն: XIX դարի վերջերին հայ ժողովրդի առաջ ծառացած գոյաբանական խնդիրը, 1894-1896 թթ. աղետալի կոտորածները պատճառ են դառնում հայ բանաստեղծի բայրոնյան տրամադրությունների շիկացման և «Շիլլոնի կալանավորի» թարգմանության:

բ) Բանաստեղծը զարմանալի խորաթափանցությամբ է զգացել թարգմանվելիք նյութի՝ «Շիլիոնի կալանավորի» թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին շերտերը. նրա գրչի տակ միահյուսվել և բացվել է անգլիացի բանաստեղծի ոգուն ու լեզվամտածողությանը հարազատ կենսահայեցողությունը: Անգլիացի հանճարը, դատապարտելով համատարած բռնությունը, խիզախորեն բարձրացնում է ազատության դրոշմ՝ ազատությունն անվանելով հավերժական մտքի ոգի, որի վրա չկա իշխանություն, որը, թեև բանտում, բայց վառվում է ինչպես փայլուն աստղ:

գ) Թումանյանի թարգմանությունը, անցնելով հարյուրամյակի շեմը, շարունակում է մնալ հայ թարգմանական գրականության գոհարներից, և այսօր էլ արդիական են այն գնահատականները, որոնք տրվել են թարգմանությանը դեռևս հարյուր տարի առաջ: Եթե հաշվի առնենք նաև այն փաստը, որ «Շիլիոնի կալանավորի» հայերեն այլ թարգմանություն չկա, ապա Թումանյանի թարգմանությունը շատ ավելի է արժևորվում:

դ) Միջազգային համագործակցության ընդլայնման ներկայիս պայմաններում առավել կարևոր է դառնում միջմշակութային հաղորդակցման արդյունավետության բարձրացման խնդիրը, որի լուծման առաջնային գործիքներից է ազգային և թարգմանական գրականությունների անցած և առկա շփումների ու մշակութային արժեքների վերագնահատումը:

ե) 21-րդ դարի աշխարհաքաղաքական հակասությունների, բախումների ու բռնությունների անվերջանալի ֆոնին թե՛ բնագիր պոեմը, թե՛ նրա հայերեն թարգմանությունը հաստատում են այն գաղափարը, որ որևէ մեկին տրված չէ ոտնահարելու կամ սահմանափակելու մարդու ազատության բնական իրավունքն ու ազգային արժանապատվությունը: Մարդկությունը ֆիզիկական ու հոգևոր աղետից ու կործանումից կարող է փրկվել միայն համամարդկային հումանիզմի, համաքրիստոնեական սիրո ճանապարհով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Բեքարյան Ա. (2013)**, Բայրոնը և հայ իրականությունը [Հայերեն և անգլերեն], Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Թումանյան Հ. (2020)**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 4 (Վերախմբագրված հրատարակություն), Երևան, «Անտարես» հրատ.:
3. **Թումանյան Հ. (1995)**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 7, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
4. **Թումանյան Հ. (1997)**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 9, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
5. **Թումանյան Հ. (1998)**. Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ, հտ. 5, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
6. **Տերտերյան Ա. (1980)**, Երկեր, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
7. **Белинский В. (1955)**, Полное собрание сочинений, т. VII, Москва, изд. АН СССР.
8. **Геннекен Э. (1892)**, Опыт построения научной критики (Эстопсихология), СПб.
9. **Косиков Г. (1987)**, Зарубежное литературоведение и теоретические проблемы науки о литератур, Москва, Издательство Московского университета.
10. **Любимов Н. (1982)**, Перевод – искусство. Москва, «Советская Россия».
11. **Сент-Бев III-О. (1970)**, Литературные портреты. Критические очерки, Москва.
12. **Gadamer H. (1962)**, Truth and Method, New York.
13. **Gardwell R. (2004)**, The Reception of Byron in Europe, Volume I, II, New York.

REFERENCES

1. **Bekaryan A. (2013)**, Bayrony' ev hay irakanowt'yowny' [Hayeren ev anglaren] / Byron and the Armenian Reality [Armenian and English], Yerevan, YePH hrat.:
2. **Tumanyan H. (2020)**, Erkeri liakatar jhoghovac'ow, h. 4 (Verakhmbagravats hratarakutyun) / Complete Collection of Works, Vol. 4 (Revised Edition), Yerevan, «Antares» hrat.:
3. **Tumanyan H. (1995)**, Erkeri liakatar jhoghovac'ow, h. 7 / Complete Collection of Works, Vol. 7, Yerevan, HH GAA «Gitutyun» hrat.:

4. **Tumanyan H. (1997)**, Erkeri liakatar jhoghovac'ow, h. 9 / Complete Collection of Works, Vol. 9, Yerevan, HH GAA «Gitutyun» hrat.:
5. **Tumanyan H. (1998)**. Owsowmnasirowt'yownner ev hraparakowmner, h. 9 / Tumanyan Studies and Publications, Vol. 5, Yerevan, HH GAA «Gitutyun» hrat.:
6. **Terteryan A. (1980)**, Erker / Works, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat.:
7. **Belinskiy V. (1955)**, Polnoye sobraniye sochineniy, t. VII / Complete Collection of Works, Vol. VII, Moscow, izd. AN SSSR.
8. **Genneken E. (1892)**, Opyt postroyeniya nauchnoy kritiki (Estopsikhologiya) / Experience of Construction of Scientific Criticism (Estopsychology), SPb.
9. **Kosikov G. (1987)**, Зарубежное литературоведение и теоретические проблемы науки о литератур / Foreign Literary Criticism and Theoretical Problems of Science about Literature, Moscow, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
10. **Lyubimov N. (1982)**, Perevod – iskusstvo / Translation is an Art., Moscow, «Sovetskaya Rossiya».
11. **Sent-Bev SH-O. (1970)**, Literaturnyye portrety. Kriticheskiye ocherki / Literary Portraits. Critical Essays, Moskva.
12. **Gadamer H. (1962)**, Truth and Method, New York.
13. **Gardwell R. (2004)**, The Reception of Byron in Europe, Volume I, II, New York.

Եվա Մնաճական

**Перевод поэмы «Шильонский узник» как психологическая реакция
на события XIX века**

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** Дж. Байрон, О. Туманян, перевод, «Шильонский узник», реакция на трагические события, право на свободу, гуманизм.*

Перевод О. Туманяном «Шильонского узника» Байрона является единственным на сегодняшний день переводом данного произведения на армянский язык. Цель статьи – раскрыть мотивы и произошедшие более 100 лет назад события,

обусловившие выбор поэмы для перевода, которые и сегодня продолжают преследовать армянский народ, вновь ставя перед ним полную трагизма проблему выживания.

Для достижения целей статьи нами был выдвинут ряд задач, а именно: изучить теоретическую литературу, касающуюся переводческого искусства, а также литературно-критические отзывы о поэме Дж. Байрона «Шильонский узник» и переводе данного произведения О. Туманяном, выявить социально-политические мотивы выбора произведения для перевода, на которых основаны концепции понимания ценностей литературно-творческого процесса Туманяна, сформулировать важное послание, оставленное нам двумя гениями: Байроном и Туманяном.

В статье делается вывод о том, что и сегодня на нескончаемом фоне геополитических противоречий, конфликтов и насилия XXI в. как сама поэма, так и ее армянский перевод являются убедительным свидетельством высокого осознания национального достоинства и естественного права на свободу двух великих поэтов: Дж. Байрона и О. Туманяна, - а также утверждением общечеловеческого гуманизма и общехристианской любви. Чтобы спастись от грядущей катастрофы и гибели, человечество должно вернуться к своему первозданному непорочному облику.

Yeva Mnatsakanyan

The Translation of the Poem "The Prisoner of Chillon" as a Psychological Reaction to the Events of the 19th Century

Conclusion

Key words and expressions: J. Byron, H. Tumanyan, translation, "The Prisoner of Chillon", reaction to tragic events, the right to freedom, humanism.

H. Tumanyan's translation of J. Byron's "The Prisoner of Chillon" is the only translation of the given work into Armenian up today. The purpose of the article is to reveal the motives and events that occurred more than 100 years ago that determined the choice of the poem for translation, which continue haunting the Armenian people today, once again confronting them with the tragic problem of survival.

A number of tasks have been put forward in order to achieve the goals of the article, which are the following: to study the theoretical literature concerning the art of translation, as well as the literary and critical reviews of J. Byron's poem "The Prisoner of Chillon" and the translation of the given work by H. Tumanyan, to expose the socio-political motives for the choice of works for translation, on which the concepts of understanding the values of Tumanyan's literary and creative process are based, to formulate an important message left to us by two geniuses Byron and Tumanyan.

The article concludes that even today, on the endless background of geopolitical contradictions, conflicts and violence of the 21st century, both the poem itself and its Armenian translation are convincing evidence of the high awareness of national dignity and the natural right to freedom of two great poets J. Byron and H. Tumanyan, as well as the statement of universal humanism and universal Christian love. Humanity must return to its original, immaculate appearance in order to be saved from the coming catastrophe and death.

Եվա Մնացականյան – ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Թումանյանագիտության խմբի ղեկավար, Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ գրականության պատմություն և քննադատություն, Թումանյանագիտություն, ժամանակակից հայոց լեզու: Հեղինակ է 3 մենագրության, 3 ուսումնամեթոդական ձեռնարկների և ավելի քան 80 հոդվածի:
MnacakanyanEva@mail.ru

Ева Мнацакян – Руководитель Туманяноведческой группы института литературы им. М. Абегяна НАН РА, профессор кафедры родного языка и методов его преподавания Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна. Научные интересы: история армянской литературы и критика, туманяноведение, современный армянский язык. Автор 3 монографий, 3 учебных

пособий и более 80 статей. MnacakanyanEva@mail.ru

Yeva Mnatsakanyan – The Head of the Tumanyan Studies Group of the Institute of Literature after. M. Abeghyan of the RA NAS, associate professor of the Department of Native Language and Methods of its Teaching of the Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Scientific interests: history of Armenian literature and criticism, Toumanyany studies contemporary Armenian. Author of 3 monographs, 3 methodological textbooks, and more than 80 articles. MnacakanyanEva@mail.ru